

Államvédelmi helyzetértékelés 1956 decemberében

Nagy Imre 1956. október 28-i rádióbeszédében bejelentette az – 1953 óta elvileg nem is létező – Államvédelmi Hatóság megszüntetését. A következő napokban az ÁVH tagjainak többsége illegalitásba vonult, bujkált vagy csatlakozott a szovjet csapatokhoz. A november 4-i szovjet támadás után a (volt) államvédelmiek többsége újra munkához látott, a szovjetek oldalán részt vett a forradalom leverésében. Titokban megindult magának az államvédelem intézményének az újjászervezése is, amihez a politikai mozgástérrel alig rendelkező Kádár-kormány ellentmondásosan viszonyult. A kormánynak szüksége volt egy hatékony és mindenekelőtt lojális politikai rendőrség létrehozására, ám az ÁVH olyannyira gyűlölt intézmény volt a társadalom szemében, hogy nyíltan nem vállalhatta fel annak újjáalakítását. (Az egymással szembeni bizalmatlanság persze abból is fakadt, hogy az új vezetés több tagja, élén Kádár Jánossal, korábban maga is szenvedő alanya volt az ÁVH működésének.) Ezért tiltották meg az államvédelmi szervek újjászervezését, és hozták létre az Országos Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Főosztályát, egyben elrendelték a volt államvédelmiek felülvizsgálatát. Kádárék azonban hamar felismerték, hogy a kommunista rendszer fenntartásában – valódi tömegbázis híján – egyedül az államvédelmi apparátusra támaszkodhatnak, így hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a fő törekvésük valójában nem az ávosok elbocsátására, hanem csak egy önálló államvédelmi szervezet létrejöttének megakadályozására irányult. Erre utal, hogy 1956 végén és 1957 elején a felülvizsgálás során szinte az összes volt államvédelmist igazolták. A kölcsönös gyanakvás és a felelősség áthárítása mindazonáltal továbbra is megmaradt a politikai vezetés és az alapvetően volt államvédelmiekből rekrutálódott politikai rendőrség között.¹

A forradalom leverését követő hetekben, hónapokban a politikai vezetés és a politikai rendőrség között lévő különbség más területeken, így mindenekelőtt az októberi események megítélésében is jelentkezett. A kormány és a pártvezetés szövegei közismertebbek. Kádár János és társai november 4-i programfelhívásukban a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak nevezett ellenkormány felállítását az október 23-a után történtek általuk (pontosabban a szovjet pártvezetés által) konstruált képével igyekeztek alátámasztani. A felhívás úgy állította be a történeteket, miszerint az október 23-án megindult tömegmozgalom még nemes célokat (hibák, sőt bűnök kijavítása, nemzeti függetlenség, stb.) követett, ám a Nagy Imre vezette kormány gyengesége és a mozgalomba beférkőzött „ellenforradalmi elemek” növekvő befolyása következtében már a munkás-paraszt hatalmat biztosító rendszer alapjai kerültek veszélybe. A reakciós erők kihasználták az elkövetett hibák feletti jogos elégedetlenséget, és megtévesztették a becsületes dolgozókat, különösen az ifjúság nagy részét, akik becsületes, hazafias szándékkal kapcsolódtak a tömegmozgalomba. A felhívás a népi demokratikus rendszer és a szocialista vívmányok megvédésére szólított fel, és különösen a dolgozó és tanuló ifjúságot figyelmeztetette arra, hogy ne hagyják magukat megtéveszteni. A felhívás kihangsúlyozta, hogy az új kormány „nem tűri meg, hogy a dolgozókat bármilyen ürügy alapján üldözzék azért, mert a legutóbbi idők eseményeiben részt vettek”.²

Az október 23-án induló tömegmozgalom és az ellenforradalom közötti különbségtétel nyilvánvalóan az előbbiben részt vevő „jó szándékú”, „megtévesztett” tömegek megnyerését szolgálta, ám a Kádár-kormánynak sem ezzel, sem pedig az antisztálinista, antirákosista szövegekkel nem sikerült tömegbázist teremtenie. Ezt november végére Kádárnak és körének is be kellett látnia, mint ahogy azt is, hogy hatalmuk megszilárdításában kizárólag a rákosista káderekre és az államvédelmi apparátusra támaszkodhatnak.³ Mindez kihatott az október–novemberi események megítélésére is, amit a pártvezetés által novemberben, ezzel kapcsolatban kidolgozott határozati javaslat is mutat. Ebben az október 23-i tüntetés továbbra is kifejezetten „hazafias tömegtüntetésként” szerepelt, amelynek a résztvevői – zömmel fiatalok, egyetemisták, diákok és munkásifjak – jogos követelésekért (szocialista demokrácia, nemzeti egyenjogúság és függetlenség) vonultak az utcára. Ettől élesen megkülönböztették a szervezett ellenforradalmi erők által kirobbantott fegyveres

felkelést, ugyanakkor már szó sem esett semmiféle tömegmozgalomról, emellett Nagy Imre és csoportjának felelősségét is súlyosabban ítélte meg a november 4-ei felhíváshoz képest.⁴

A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Ideiglenes Központi Bizottsága több napig tartó tárgyalás után 1956. december 5-én fogadta el a határozatot, amely az eredeti javaslatához képest lényegesen módosult, így Nagy Imre és társai felelőssége még komolyabb formában vetődött fel, továbbá a diáktüntetés és a fegyveres ellenforradalom közötti határvonal még markánsabban rajzolódott ki. A párthatározat az október 23-án kezdődött események kirobbanását négy tényezőre vezette vissza: mindenekelőtt a Rákosi–Gerő-klikk súlyos hibáira, amellyel szemben jogosan harcoltak „a kommunisták és a párton kívüli demokratikus tömegek”; másodsorban a jogos elégedetlenséget kihasználó, Nagy Imre és Losonczy Géza vezette pártellenzék tevékenységére; továbbá „a Horthy-fasiszta és a magyar kapitalista-földesúri ellenforradalom” szervezkedésére; illetve a nemzetközi imperializmus aknamunkájára. A pártvezetés úgy látta, hogy az október 23-án a fővárosban tüntető fiatalok többségét a korábbi vezetés súlyos hibái és vezetési módszerei feletti elkeseredettség vitte az utcára, és nem kívántak letérni a szocializmus építésének útjáról. Igaz, már az egyetemisták tüntetésén megjelentek „ellenforradalmi” jelszavak, a párthatározat a tüntetéstől megkülönböztette az este megkezdődött fegyveres felkelést, amelyet a határozat teljes egészében a néphatalom megdöntésére és a szocialista vívmányok eltörlésére irányuló ellenforradalomként bélyegzett meg. A forradalom tömegmozgalom-jellegét persze Kádárék sem tagadhatták, ezért az eseményekbe becsületes szándékkal bekapcsolódó tömegek megtévesztettségét hangsúlyozták, mintegy felnyitva a szemüket, hogy tevékenységükkel valójában az ellenforradalom céljait mozdították elő.⁵ A megtévesztettség hangsúlyozása a párt számára a tömegtámogatás elnyerése szempontjából politikai jelentőséggel bírt, mint azt az Ideiglenes Központi Bizottság fenti határozatot tárgyaló ülésén Kádár János egészen nyíltan meg is fogalmazta.⁶

A vezetés véleménye mindazonáltal nem lehetett egészen világos a közvélemény előtt, hiszen a Fehér könyveknek a párthatározattal nagyjából egy időben megjelent első kötete még sokkal inkább a november 4-ei kormánynyilatkozat megállapításait adta vissza, így például a Rákosi–Gerő-féle zsákutcás politika elleni széleskörű népmozgalomról szólt, amelyben a dolgozók százezrei szálltak síkra a nemzeti érzést súlyosan sértő politika felszámolásáért, a szocializmust építő nép demokratikus rendszer megerősítéséért és továbbfejlesztéséért. Igaz, a könyv szerzői szerint a jogos követelések jegyében kibontakozó mozgalmat kezdettől kihasználták az „ellenforradalom sötét erői”, akik a tömegek elégedetlenségét magának a népi hatalomnak a megdöntésére kívánták felhasználni.⁷ A népi tömegmozgalom és a tervszerűen előkészített, a nyugati hatalmak által támogatott fegyveres ellenforradalom közötti különbségtételre utal, hogy az iromány „ellenforradalom” címszó alatt szinte kizárólag a fegyveres csoportokról, a lincselésekről, továbbá volt nyilasok, csendőrök és más „reakciós” elemek – állítólagos – aktivizálódásáról szólt.

Az alább közölt dokumentumok – a „belső reakcióról” szóló, minden bizonnyal az ORFK Politikai Nyomozó Főosztályán készült, 1956. december 18-án kelt, fejléc és aláírás nélküli feljegyzés, valamint a hozzá csatolt, az „ellenforradalom” átmeneti győzelmének okairól szóló iromány – azt mutatják, hogy az újjászerveződő államvédelmi-állambiztonsági erők helyzetértékelése 1956 decemberében több ponton eltért attól, amelyet a pártvezetés és a kormány alakított ki.

Ezek az iratok olyan időszakban keletkeztek, amikor a kormány már elrendelte az államvédelmi állomány felülvizsgálatát, ám az érintettek még nem tudhatták ennek a kimenetelét, azt tudniillik, hogy a felülvizsgálatokat szinte kivétel nélkül igazolni fogják. Ez még feszültebbé tette a volt államvédelmisek viszonyát a politikai vezetéshez, és minden módon igyekeztek igazolást találni saját maguk számára, mindenekelőtt az „ellenforradalom” alatti kiállásukkal.⁸ Decemberben a politikai rendőrség volt államvédelmisei magához Kádár Jánoshoz fordultak (névtelen) levelükkel, amelyben – emellett, hogy hűségükről biztosították a pártvezetőt – az államvédelem szerepét igyekeztek tisztázni a forradalom előtt és alatt, a bekövetkezett eseményekért egyértelműen az MDP vezetését téve felelőssé.⁹

Ez az önigazoló jelleg hatja át a december 18-i feljegyzést is. E szerint az államvédelmi szervek már október 23-án éjjel ellentámadásba akartak átmenni, az MDP Politikai Bizottsága azonban ezt „nem merete” engedélyezni. A PB október 23-a délelőtt tartott ülésén néhányan valóban a mellett szólaltak fel, hogy „minden eszközzel”, azaz akár fegyveres erő bevetésével is meg kell védeni a rendszert, ám komoly formában nem merült fel a karhatalom bevetése, csupán a tüntetés betiltásáról döntöttek. Az írószövetség küldöttségének Gerő ki is jelentette, hogy bár a tüntetést nem engedélyezik, de lövetni nem fognak. A pártvezetés véleményének kialakításában minden bizonnyal közrejátszottak azok az értesülések, miszerint a Belügyminisztérium Budapesti Főosztályának egyértelműen az volt az álláspontja, hogy nem fognak fegyvert használni az esetleg engedély nélkül felvonuló tömeggel szemben. Sőt, a tüntetés utólagos engedélyezésében éppen a karhatalom vezetőinek állásfoglalása játszott szerepet, aki közölték, hogy nincsenek meg az eszközeik annak megakadályozására és a rend ilyen körülmények között való fenntartására.¹⁰

A PB este kezdődő újabb üléséről – csakúgy, mint a délelőttiről – nem maradt fenn jegyzőkönyv, így nehéz megállapítani, hogy a jelenlévők valóban „nem merték” engedélyezni az államvédelem ellentámadását. Az azonban nagyon valószínű, hogy a pártvezetés nem tartotta célszerűnek, hogy a gyűlölt ÁVH bevetésével tovább hergeljék a tömeget. Ráadásul ekkor már olyan súlyosnak ítélte a helyzetet, hogy nem az államvédelem, hanem egyenesen a szovjet csapatok beavatkozásának szükségessége merült fel, pontosabban, a magyar pártvezetés kénytelen volt tudomásul venni a szovjet beavatkozás tényét. Úgy vélték, hogy az erődemonstrációval megelőzhető a tüntetés elfajulása és a válság eszkalálódása.¹¹

Az írások arról persze nem szólnak, hogy az államvédelmisek nem csak akartak támadni, hanem támadtak is, például a rádiónál, amivel tevőlegesen hozzájárultak a fegyveres felkelés kirobbanásához. Ráadásul a helyzet ekkor már olyan komollyá vált, hogy a könnyed erődemonstrációra készülő szovjet csapatok súlyos harcokba keveredtek a felkelőkkel, és képtelenek voltak a válság pusztán katonai megoldására. Az államvédelmisek nehezen hihették tehát, hogy ők meg tudták volna oldani azt a problémát, amire még a szovjet hadsereg sem volt képes. Saját erejük elégtelenségéről egyébként éppen a közölt jelentés azon szövegrészei tájékoztatnak, amelyek hosszasan sorolják fel azokat a lépéseket, amelyekkel a politikai vezetés folyamatosan gyengítette az államvédelmi szervek ütőképességét 1953 után.

Az iratok megfogalmazói szerint az „ellenforradalom” átmeneti győzelmének az egyik legfőbb oka éppen az volt, hogy az államvédelmi szerveknek nemcsak a nyugati propaganda és a belső reakció többszázszáz (!) tömegének gyűlöletével kellett szembenéznie, hanem a pártvezetéssel és a párttagság nagy részével is. (A feljegyzésben egyenesen az MDP szélsőjobboldali szárnyáról beszélnek!) Az MDP PB ugyanis azzal, hogy saját bűneit az ÁVH-ra igyekezett kenni, az államvédelmi szerveket demoralizálta, a tömegek előtt pedig annyira gyűlöltté tette, hogy a legkritikusabb időben maga sem mert rájuk támaszkodni. Talán ez az a pont, ahol az államvédelem helyzetértékelése leginkább eltér a politikai vezetésétől. Nem arra gondolok, hogy kire akarták a felelősséget hárítani, hanem a „reakciós” tömegek nagyságának megítélésében.

A kormány- és a pártvezetés, ha valamilyen tömegbázist akart teremteni magának, akkor kicsi, de szervezett ellenséges csoportok tudatos aknamunkájának az eredményeként kellett, hogy értékelje az „ellenforradalmat”. Az államvédelemnek azonban ilyen politikai megfontolásokkal nem kellett számolnia, számára a forradalom utáni megtorlás és a rendteremtés egyszerű „szakmai” feladatot jelentett, a belső reakció ellen több mint tíz éve folytatott harcának újabb szakaszaként fogták fel. Éppen ezért ezekben a szövegekben nyoma sincs az osztályidegenek, huligánok és más „megrögözött” ellenforradalmárok, és a megtévesztett, félrevezetett tömegek közötti „finom” megkülönböztetésnek. A korábbi időszak jól ismert paneljeiből felépített szövegből így gyakorlatilag a „reakciós” tömegekkel élesen szemben álló ÁVH képe bontakozik ki.

Ez a kép a kommunista rendszer fő hivatkozási alapjául szolgáló munkások esetében válik különösen zavarossá, hiszen a „munkáshatalommal” ellenséges

munkásokról kellett volna beszélni. Az államvédelem szerint a „becsületes, párthű dolgozók” a forradalom alatt nem mertek bemenni az üzemekbe, ha mégis, akkor terror alatt álltak. Ezek szerint a párthű dolgozók nem lehettek valami sokan, arról nem is beszélve, hogy ebben az esetben ezek a párthű tömegek vadsztrájkolóknak minősülnek, akiket a hivatalos propaganda hevesen támadott. Ugyanitt azt is írják, hogy „a becsületes dolgozók tömege lényegileg meg van tévesztve e tanácsok [ti. a munkástanácsok] valódi szerepét illetően. Ehhez hozzájárult az is, hogy a nyugati rádiók dicsérőleg említik a munkástanácsok szerepét.” Ez a megfogalmazás egyértelműen azt sugallja, hogy a becsületes dolgozók hallgatnak a nyugati adókra. Ráadásul itt azokról az üzemi munkástanácsokról van szó, amelyek a dokumentum keletkezésének idején, december közepén, a Kádár által elfogadott jogszabályok alapján törvényesen léteztek, azaz a politikai rendőrség egy legális intézményt támadott.

A következő hónapokban a restaurálódó, és egyre magabiztosabb pártállami vezetésnek sikerült a belügyminisztériumba illetve annak vidéki szerveibe integrált állambiztonság feletti ellenőrzést biztosítani.¹² A pártvezetés szempontjai, határozatai, állásfoglalásai így alapvetően megszabták a politikai rendőrség munkáját, amiben persze az is szerepet játszott, hogy a politikai vezetés magabiztosabbá válásával kevesebb olyan szempontra kellett figyelemmel lennie, mint 1956 novemberében és decemberében. Az egyre nagyobb fokozatra kapcsolt megtorlás emellett a volt ávosok energiát is lekötötte.

A közölt dokumentumokban mindenestre több olyan rész is található, amelyek azt mutatják, hogy az államvédelemmel kontinuos politikai rendőrségre már ekkor is hatással volt a Kádár-i vezetés kialakulóban lévő „ideológiája”. Így például a szöveg tele van a „reális”, a „realitások” stb. kifejezésekkel, ami itt egyértelműen és kizárólag a Kádár-kormány hatalmának fel- és elismerését jelenti. Kádáré ugyanis a kezdetektől azt hangsúlyozták, hogy a forradalom leverésének egyik fő tanulsága, és ebbe a magyar társadalomnak is bele kell törődnie, hogy a kommunista rendszer léte, a szovjet függés és megszállás az egyetlen „realitás”. Ennek a realitásnak a felismerése, vagyis a rendszer melletti aktív kiállás helyett a „nincs ellene” passzivitása a politikai rendőrség szemében is egyértelműen pozitív dologként tűnik fel.

A másik mozzanat, amit ki szeretnék emelni, a rendszer iránti lojalitásnak az egzisztenciális kérdéssel való összekapcsolása, ami az egész Kádár-rendszer legitimitásának az alapját képezte. Kádár János már a kezdetektől arra törekedett, hogy – az elnyomást ellensúlyozandó – a politikai jogaitól megfosztott társadalom támogatását az anyagi javakhoz való hozzáférés könnyítésével, az életszínvonal emelésével nyerve meg.¹³ Az itt közölt első feljegyzés a munkástanácsok semlegesítése, politikai szerepük csökkentése szempontjából előnyösnek értékelte, hogy „a dolgozók széles tömegei” aggódva néznek a tél elé, félnek a munkanélküliségtől és a nehéz gazdasági helyzettől. Vagyis – sugalmazza a szöveg – mindez elvonja figyelmüket a politikától, és a megélhetésük érdekében a szembenállás helyett a hatalom elismerését és a vele való együttélést választják. Hasonló megjegyzéseket találhatunk a második dokumentumban is, amelynek a szerzője szerint például az „ellenforradalom” alatt a rendőrség azért nem állt ki a rendszer mellett, sőt megbízhatósága még annak leverése után is felette kérdéses volt, mert a Belügyminisztériumban az államvédelemhez képest másodrangú szervként kezelték, ami elsősorban az alacsony fizetésekben mutatkozott meg. „Emiatt nem voltak érdekelve a proletárdiktatúra megvédésében” – szól az értékelés.

A fentiek alapján teljesen nyilvánvaló, hogy a közölt dokumentumoknak nem a pontos és „objektív” helyzetértékelés volt a céljuk, nem azzal a szándékkal íródtak, hogy a forradalom (vagy akár csak az „ellenforradalom”) történéseit pontos feltárják, avagy rekonstruálják. Már csak azért sem olvashatóak így, mert december közepén még nem indult be a vizsgálati munka, és a politikai rendőrség sem volt olyan állapotban, hogy alapos megfigyelések és adatok alapján alakítsa ki az „ellenforradalomról” a saját olvasatát. Csak egyetlen jellemző példát szeretnék említeni. A feljegyzésben szerepel, hogy „egy Németh János nevű pap fegyveresek élén behatolt az Állami Egyháziügyi Hivatalba és elégette az irattárat.” A későbbi vizsgálati iratok és visszaemlékezések alapján azonban ez az esemény másként rekonstruálható: Mindszenty utasítására titkára, Turchányi Albert Egon szervezte meg az Állami Egyháziügyi Hivatal irattára egy részének a budai primási palotába szállítását. A november 3-i akcióban részt vett Németh

János káplán is, ám nem ő volt a vezető, mint ahogy az irattár felgyűjtásáról sem volt szó.¹⁴

A fentiek miatt nem is tartom fontosnak, hogy a feljegyzések szövegén a „tényszerűséget” kérjük számon, és azokat kritikai vizsgálat alá vonva az 1956-os forradalommal foglalkozó történeti irodalom megállapításaival ütköztessük. A feljegyzések célja egyértelműen az államvédelem szerepének mentegetése és igazolása volt: az ÁVH megvédésének a szándéka – a személyi kontinuitáson túl is – folytonosságot teremt a (többször is) megszüntetett államvédelmi szervek és a Kádár-kormány politikai rendőrsége között.

Dokumentumok

1. Feljegyzés az ellenségesnek tekintett csoportokról, 1956. december 18.

Szigorúan titkos!

Feljegyzés

Budapest, 1956. december 18-án.

A belső reakció mozgása és tevékenysége
az ellenforradalom alatt és jelenleg

Az ellenforradalom ideje alatt sok ellenséges réteg jelentkezett hatalmi igényeivel. Ezek a rétegek lényegileg az MDP szélsőjobboldali szárnyát képviselő újságírókból és egyéb értelmiségiekből, az 1948 után megszüntetett pártok képviselőiből, az elmúlt évek során politikai kompromittáltságuk vagy szélsőjobboldali beállítottságuk miatt hallgató személyekből vagy ezek szervezett csoportjaiból, kiszabadított politikai elítéltekből, továbbá az ellenforradalom felfegyverzett egységeiből álltak. Ezek soraiban húzódtak meg az imperialisták által beszervezett ügynökök és ezek hálózata is.

Az ellenforradalom ideje alatt e szervek, csoportok a következő közös platformon álltak:

1. A Szovjetunió gyűlölete.
2. Szocializmus elleni harc.
3. Az áv.¹⁵ szervek elleni gyűlölet, mint a szocializmus védelmi szerve
4. Nacionalizmus.
5. Semlegesség.
6. Többpártrendszer követelése.

Ezek a követelések lényegileg egy, a nyugati tömbhöz tartozó polgári demokrácia létrehozását kívánták. E közös követelések mellett az egyes csoportok ideológiai felfogása között különbségek voltak s éles harc folyt köztük a pozícióért.

I.

Az ellenforradalom erőinek tevékenysége rétegenként a következő volt:

Pártok

Október 23. után sorra újból megalakultak az előzőleg megszüntetett pártok, sőt egész sor új párt is megalakult. A régebben létező pártok új tevékenységére jellemző volt, hogy azonnal kivetették soraik közül azokat, akik az elmúlt években bármilyen szerepet vállaltak a rendszerben. Így pl. a Kisgazdapárt kivetette sorai közül Dobi Istvánt, az Elnöki Tanács jelenlegi elnökét, a Nemzeti Parasztpárt kivetette Veres Péter Kossuth Díjas [sic!] író, stb.

A SZDP vezetősége a nemrég rehabilitált Kéthly Annából, Kelemen Gyulából és Révész Andrásból állt. A vezetőségben helyet kaptak és hangadók lettek a legjobboldalibb régi vezetők, akik igyekeztek a szakszervezeti és egyéb vezető pozíciókat

megszállni s azonnal felvették a kapcsolatot a szociáldemokrata internacionáléval s annak pártjaival. Vérmes reményeket tápláltak arra vonatkozóan, hogy szabad választás során a szavazatoknak egy igen nagy részét megkaphatják. A legélesebb harcot folytatták a kommunisták ellen.

A SZDP az ellenforradalom leverése után háttérbe és illegalitásba szorult. Vezetőjüknek a kiszökött Kéthly Annát tekintik. Jelenleg – külföldi utasításra – az az álláspontjuk, hogy a legkevésbé sem szabad együttműködni a Kádár-kormánnyal. Abban bízva, hogy hatalmas munkás tömegek vannak, koalíciós kormányzást akarnak elérni a Kisgazdapárttal és esetleg egy megszervezendő katolikus¹⁶ párttal. Emellett kifejezett céljuk, hogy az alsóbb szervek szakszervezeti választásai során illegális tagjaik segítségével megszerezzék a szakszervezeteket és a szakszervezeti tanácsot. E jelenlegi taktikájukat megelőzően a munkástanácsokat igyekeztek támogatni. Azonban számítva arra, hogy a munkástanácsokat a kormány a politikai hatalomból visszaszorítja, rátértek a szakszervezetek ké[z]beszerzésének fenti politikájára. A munkástanácsokon keresztül azt is el akarták érni, hogy a felfegyverzett gyári őrségek – ami a munkástanácsok egyik politikai követelése volt – az ő embereik közül kerüljenek ki s így pártjuk karhatalommal is rendelkezzen.

A SZDP tagok közül azonban már van néhány olyan személy, aki a helyzetet reálisan értékelve hajlandó tárgyalni a Forradalmi Munkás Paraszt kormánnyal. Ezek egyenlőre [sic!] elenyésző kisebbséget képeznek még.

Független Kisgazdapárt (FKP). A párt igazi vezetője Kovács Béla, volt főtitkár, akit 1947-ben szervezkedés miatt a szovjet hadsereg őrizetbe vett, majd nemrég hazajött ottani fogságából. Kovács jobboldali beállítottságú, de reálisan látó politikus, aki a volt FKP tömegek között igen népszerű. Nagy Imre kormányában szerepet vállalt s november 4-én visszavonult. Politikájának alapjául (látszólag?) elfogadta a termelőeszközök államosítását. Mögötte azonban az FKP sok frakcióra szakadt, amelyben a jobboldaltól a szélsőjobboldalig igen sok ág volt. Emellett csatlakoztak hozzájuk a régi rendszer exponált vezetői, pl. földbirtokosok, régi arisztokraták, katonatisztek, stb. Országos méretekben még nem tudták befejezni a szervezésüket, mert november 4-e megakadályozta őket ebben.

A párt mérsékeltbb elemei esetleg hajlandók lesznek a belpolitikai kibontakozás során a kormányban szerepet vállalni. Egyenlőre [sic!] azonban a koalíció feltételeként a pártok nyílt megalakulását és később ennek alapján „szabad választás” megtartását követelik. Ezen az alapon hajlandók a „szocializmus alapján állni”. Kovács Béla maga is ezt a nézetet vallja. A párt jelenleg nem szervezkedik, csak a volt vezetők találkoznak egymással. A legszélső-jobboldali vezetők újra háttérbe húzódtak. A párt vezetőire különben jellemző volt a pozíciókra [sic!] való marakodás.

Nemzeti Parasztpárt (NPP). A forradalom [sic!] során itt gyűlt össze a pártonkívüli jobboldali írói gárda. Ennek során olyan jobboldali írók is kiálltak a nyilvánosság elé, mint pl. Kodolányi János, Sinka István, Féja Géza, akik 1945 óta ki voltak zárva a politikai és irodalmi nyilvánosság előtt, műveik pedig tiltva voltak. Ezek az írók 1945 előtt az ún. szélsőjobboldali népiesek közé tartoztak s a nyilasokkal, fasisztákkal működtek együtt.¹⁷

A NPP legszélsőbb jobboldali tagjai részt vettek Nagy Imre különböző kormányaiban s a párt az ellenforradalom egyik legjobboldalibb pártjává vált.

November 4. óta a jobboldali vezetők visszavonultak és újból az ellenforradalom alatt eltávolított személyek kerültek előtérbe. Rajtuk kívül kiemelkedik az utóbbi években háttérbeszorított Németh László író, aki az ellenforradalom ideje alatt is kiállt egy cikkében a szocializmus és az MSZMP-vel való koalíció gondolata mellett.¹⁸ Lényegileg az NPP jelenleg passzivitásban van s feltehető, hogy jelenlegi reálisabb vezetői hajlandók lesznek, különösebb feltétel nélkül is részt venni a kibontakozásban.

A három nagy párt mellett az ellenforradalom során még több kisebb, nagyobb párt is megalakult. Ezek egy része már 1948 előtt is működött. Így pl. a „Magyar Szabadság Párt”, amely Sulyok Dezső pártja volt, 1948-ban történt betiltásáig. Ez a párt annakidején koalíció-ellenes, jobboldali párt volt. Az ellenforradalom alatt, a szervezkedés megindulásán kívül tovább nem jutottak és nagyobb szerepük sem volt. A Nagy-féle kormányban nem szerepeltek.

Megalakult a „Magyar Radikális Párt” is, amely 1948 előtt a liberális burzsoázia pártjának mondotta magát. A kormányban most sem vettek részt és tömegeik ezúttal sem voltak. Itt is, mint a többi kis pártban, inkább a pártalapítók egyéni karrierje volt a pártalapítás igazi oka.

Az egyház – eddig még ismeretlen okok miatt – nem jutott el addig, hogy komoly pártot tudjon létrehozni. Mindenesetre ezt a szerepet akarta vindikálni magának a Demokrata Néppárt, amely katolikus politikusok vezetése alatt állt és komoly egyházi kapcsolattal rendelkezett. Országos szervezése azonban nem kezdődött meg komoly mértékben és a Nagy-kormányban sem vettek még részt.

E kisebb pártok november 4. után feloszlottak. Vezetőik azonban tartják egymással a kapcsolatot, s számítanak arra, hogy egy részükre kedvező helyzet esetén részt vehetnek majd egy koalíciós alapon álló kormányban. Ezenkívül e kisebb pártok vezetői ideiglenes csoportokat alkotnak egymással, hogy ezzel közös érdekeiket kéz, kezét most [sic!] alapon meg tudják védeni.

Valamennyi ismertett pártnak egyébként megvoltak a nyugati kapcsolatai s tárgyalásokat folytattak az amerikai, angol, francia, holland követségekkel, illetve újságírókkal.

Egyház

A katolikus körök az ellenforradalom alatt lázas munkát fejtettek ki, különösen miután Mindszentyt¹⁹ az ellenforradalmárok kiszabadították a börtönből.²⁰ Október 31-én Mindszenty utasítására összehívták Budapest papságát. Itt követelték a szerzetesrendnek [sic!] visszaállítását, a kötelező hitoktatás újbóli bevezetését, az Állami Egyházügyi Hivataltól független katolikus sajtót, a béke-papok felfüggesztését, egyházi szervezetek újbóli létrehozását, az ÁEH megszüntetését, stb.

A kiszabadult Mindszenty azonnal politikai tevékenységbe kezdett, emiatt a fenti követeléseket átadni kívánó papi küldöttség alig tudott eléje kerülni. Papok helyett az újonnan megalakult pártok emberei, régi fasiszta politikusok, arisztokraták és földbirtokosok vették körül. Az általa elmondott beszéd – amelyet jelzéseink szerint az amerikai követség is cenzúrázott elmondása előtt – már célzást tett a földbirtokreform módosítására.²¹

A papság felhasználta az alkalmat a betiltott egyházi szervek létrehozására, pl. a Katolikus Nőszövetség újból megalakult.²²

A papság egy része nyíltan is részt vett a harcokban. Így pl. egy Németh János nevű pap fegyveresek élén behatolt az Állami Egyházügyi Hivatalba és elégette az irattárat. Egy másik pap, aki illegális ifjúsági csoportot szervezett az elmúlt években, egy Belgiumba küldött levelében boldogan írja le, hogy „sasfiókái” milyen komoly mértékben vettek részt a fegyveres harcokban.

November 4. után Mindszenty a budapesti amerikai követségre szökött és innen igyekszik továbbra is vezetni a katolikus egyházat. A követségről november 5-én kiküldött levelében pl. több papot elmozdított hivatalából és saját embereit nevezte ki helyükre. Ez a tevékenysége folytatódik. Ugyanakkor a papság nagy része helyteleníti azt, hogy kiszabadulása után az egyházi ügyek helyett politikával foglalkozott – még hozzá elsietetten. Nem helyeslik a folyamatban lévő nagyszámú elmozdítást sem. Emellett mélységesen reakciós magatartásával megsértett több olyan magas papi funkcionáriust, akik távolléte alatt tárgyalásban álltak a kormánnyal, stb.

Ilyen körülmények között a rk.²³ egyház ma nem teljesen egységes és Mindszenty jelenléte bizonyos zavart okoz köreikben, mert nem tudják, hogy a belpolitikai kibontakozás során ki képviselheti az egyházat az államhatalom felé.

A tömegek vallásos megnyilatkozásai egyébként az ellenforradalom óta nagyobbak lettek és ez az egyház papságát arra készíti, hogy burkolt formában tovább harcoljanak legfontosabb követeléseik megvalósításáért. Így pl. erőteljes agitációt folytatnak annak érdekében, hogy minél többen vegyenek részt hitoktatásban, igyekezzenek különböző hitbuzgalmi csoportokat létrehozni, stb. A püspöki kar néhány tagjában azonban hajlandóság van arra, hogy tárgyaljon és elfogadja a kormány szempontjait. Ezek főleg a Mindszenty által megsértett vagy elmozdított politikusok. A

kormány ma Grósz József kalocsai érseket tekinti a püspöki kar fejének. (Grósz 1951-ben államellenes szervezkedésben való részvételért börtönbüntetésre ítélték és az év folyamán amnesztiával helyezték szabadlábra.)²⁴

Egy jelentésünk szerint a Vatikán maga is helyteleníti, hogy Mindszenty kiszabadulása után igen apolitikusan fogott neki az egyház hatalmának helyreállításához.

A többi egyházban az ellenforradalom során eltávolították a népi demokráciával együttműködő vezetőket és jelenleg is az új vezetők állnak ezeknek az egyházaknak az élén. Ezek – egyenlőre [sic!] – szemben állnak kormányunkkal. Kivételt képez a zsidó egyház. Ezeknek történelmi tapasztalataik vannak arról, hogy az ellenforradalom egyben zsidóellenes pogromokat is jelent (ez most is bekövetkezett). Éppen ezért hajlandók együttműködni a kormánnyal. Ugyanakkor nagymértékben elősegítik hitsorsosaik legális és illegális külföldre távozását.

Munkástanácsok

A munkástanácsok az ellenforradalom ideje alatt kezdtek megalakulni, elméletileg a jugoszláv példa alapján. A gyakorlatban azonban nem gazdasági szervekké váltak, hanem politikaiak. Ennek alapján november 4. után továbbfejlesztették magukat és megalakították területi, majd országos szervüket is.²⁵

A munkástanácsok tagságában igen nagyszámú jobboldali, tőkés, politikai elítélt, horthysta katonatiszt, jobboldali szocdem van. Ilyen kialakulásukat az tette lehetővé, hogy az ellenforradalom alatt alakultak. A becsületes, párthű dolgozók ekkor be sem mertek menni az üzemekbe, vagy ha igen, akkor terror alatt álltak. E tanácsok azután politikai hatalmat szereztek maguknak. Főköveteléseik egyeznek e tájékoztató elején felsorolt 6. ponttal, amely az ellenforradalmi pártokat is jellemezte. Ugyanakkor a becsületes dolgozók tömege lényegileg meg van tévesztve e tanácsok valódi szerepét illetően. Ehhez hozzájárult az is, hogy a nyugati rádiók dicsérőleg említik a munkástanácsok szerepét.

Jelenleg, az erélyesebb intézkedések következtében a munkástanácsok igen lassan – politikai jogaik fenntartása mellett – kénytelenek áttérni a gazdasági munkára. Ezt megkövetelik tőlük a dolgozók széles tömegei is, akik aggódva néznek a tél elé, félnek a munkanélküliségtől és a nehéz gazdasági helyzetünktől. Ilyen körülmények között igen lassan kidobják magukból az ellenséges elemeket és várható, hogy végül is valóban gazdasági feladatokat fognak ellátni.

A munkástanácsok általában ellenséges szerepét még nagymértékben elősegítették az írók, újságírók, akik állandóan uszították őket politikai jogok megszerzéséért. Hasonló szerepet játszottak ebben az egyetemisták szervezetei is. Az elmúlt hetekben a Budapesti Munkástanács (amely lényegileg a munkástanácsok országos szervének volt elismerve), az írók és az újságírók uszítására már megkezdődött a „paraszt tanácsok” megalakulása és az „Értelmiség Forradalmi Tanácsa”²⁶ is megalakult. Az e mögött rejtőzködő illegális elgondolás az volt, hogy a munkásság, parasztság és az értelmiség „forradalmi” tanácsai együttvéve az ország lakosságának politikai képviselői is, tehát a hatalom valódi birtokosai. Ismertetett politikai céljaikat tekintve, így utólag békés úton akarták elérni az ellenforradalom célkitűzéseit. Céljaik eléréséig pedig kettőshatalom állt volna fenn. E helyzet leküzdése érdekében tiltotta be kormányunk úgy a Budapesti Munkástanácsot, mint a különböző paraszt tanácsokat és az értelmiség forradalmi tanácsát is.

Értelmiség

Soraik közül főleg az írók, újságírók és egyetemisták voltak azok, akik a párton belül megindították és elősegítették az ellenforradalom megindulását. Tevékenységüket november 4. után is folytatták, s legnagyobb részük ma is szemben áll a kormánnyal. Jellemző erre pl. a magyar rádió, ahol november 4. óta alig van szöveges műsor s ha van is, igen gyakran allegorikus verseket, darabokat adnak elő, amelyek a „zsarnokság” ellen szólnak. Hasonlóképpen nem hajlandók az MSZMP és a szakszervezet lapjába írni. Ugyanakkor követelték a munkástanácsok részére lap indítását, amelyben éppen a

legkompromittáltabb íróink akartak részt venni. Jellemző magatartásukra, hogy az MDP volt lapjának több fontos rovatvezetője még azt is megtagadta – utólag –, hogy marxista volt.

Az utóbbi időben némi differenciálódás vehető észre az írók, újságírók között. A reálisabbak elismerik, hogy a kormány stabilizálni tudta a helyzetet és ezért hajlandók volnának dolgozni – politikai elveik fenntartásával. Aránylag kevesen vannak, akik fenntartás nélkül a kormány mellé állnak. Jellemző, hogy még az MSZMP lapjában dolgozók is igyekeznek ellenséges megjegyzéseket, mondatokat, sőt egész cikkeket becsempészni a lapba.

A színészek általában kevesebb aktivitással vettek részt az ellenforradalmi megmozdulásokban – habár nagy többségük egyetértett vele. Mégis a szabad foglalkozású értelmiségiek közül ők az elsők, akik megindítják a munkát. (A rádióban azonban nov. 4. óta önállóan még úgyszólván senki sem lépett fel közülük.)

Az újságírók mellett a legnagyobb ellenforradalmi aktivitást az egyetemisták fejtették ki, akik november 4. után is a legnagyobb i[z]gatók, röpcédula-készítők, sztrájk- és tüntetést szervezők voltak. Nagyrészüik fegyveresen is részt vett az ellenforradalomban.

Az írók, újságírók és egyetemisták között még ma is igen nagy Nagy Imre és társainak népszerűsége.

Egyéb értelmiségiek általában nem vettek részt közvetlenül az ellenforradalomban, viszont tömegesen használták ki az országból való kiszökés lehetőségét. Eddig még nem tudtuk felmérni, hogy hány orvos, mérnök, technikus, tudós hagyta el az ország területét.

A legutóbbi napok adatai szerint az értelmiség egyre inkább kezdi reálisan felfogni a helyzetet. Elismerik a munka folytatásának fontosságát és igyekeznek kiutat találni gazdasági nehézségeinkből.

A régi rend emberei

Az ellenforradalmi napok alatt sok helyen megjelentek a földesurak, háztulajdonosok, tőkésék. Magas rangú volt katonatisztek ajánlották fel szolgálataikat az ellenforradalmi fegyveres erőknél. Egyes vidéki községekben a csendőrök átvették a rendőrséget. Vésztő nevű községben pl. a régi fasiszta csendőr egyenruhában jelentek meg. Az előző sok amnesztia, majd a börtönök megnyitása során szabadlábra került reakciós elítéltek megalakították egyesületüket, felfegyverezték magukat és jogot kértek maguknak az állami élet vezetésében is. November 4. után e személyek legnagyobb része visszahúzódott és sötétből igyekszik befolyást gyakorolni a dolgozókra. (Egy részük azonban még bent van a gyári munkástanácsokban.)

Jelenlegi helyzet

A Forradalmi Munkás Paraszt kormány erőteljes karhatalom felállításával, az áv. munka megindításával és erélyes intézkedéseivel az utóbbi hetekben megindította a stabilizációt. Az ellenforradalom úgy látszik, egyre jobban illegalitásba szorul. Tárgyilagosan nézve azonban még hosszabb ideig kell számolni az ellenforradalom illegális tevékenységével, valamint az imperialisták fokozott felderítő és diverziós munkájával. Utóbbira az elmúlt hetek eseményei az eddiginél sokszorosabb lehetőséget biztosítanak.

A politikai stabilizáció mellett a másik főkérdés az ország különösen súlyos gazdasági helyzete. Ezt nemcsak az elmúlt két hónap kiesett termelése okozza, hanem az, hogy időközben bányáink állapota leromlott, a bányászok egy nagy része otthagya a bányát, s ez energia bázisunkat csökkenti. Ugyanakkor, amikor termelés nem folyt, az ország készleteinek nagy részét a lakosság felvásárolta – nagyrészt olyan pénzből, ami mögött nem állt termelés. (A Szakszervezeti Tanács 1956. december 17-i határozata szerint a bankjegyforgalom máris 20%-al nőtt.) Ilyen gazdasági körülmények között előreláthatóan kikerülhetetlen lesz egy nagyobb fokú munkanélküliség.

[ÁBTL 1.6. Fjz. 100/2. Fejlec és aláírás nélküli másodlat.]

2. Feljegyzés a forradalom győzelmének okairól, 1956. december

Az ellenforradalom átmeneti sikerének okáról

Az MSZMP IB 1956. december 2–4. ülésének határozatain²⁷ kívül a következőket kell figyelembe venni:

Az ellenforradalom ideiglenes győzelmének (nem a kitörésének) legfőbb oka az volt, hogy az MDP PB bűnös, a néptől valóságban elszakadt politikája során tönkretette fegyveres és felderítő erőit. Amikor azután ezekre valójában szükség lett volna, a honvédség és a rendőrség letette a fegyvert, az előzőleg tönkretett áv. szervek pedig már nem voltak elegendők a túlerő elleni harcban. Az áv. szervek már október 23-án éjjel ellentámadásba akartak átmenni, az MDP PB azonban nem merte ezt engedélyezni.

Részleteiben ez a kérdés a következőképpen nézett ki:

1. Az áv. szervek vonalán

- a) Az áv. szerveket lényegileg 1953 óta folyamatosan gyöngítették úgy az operatív, mint a karhatalmi létszám vonalán. Ennek megfelelően az anyagi-technikai ellátottságot is gyöngítették. (Így pl. a BKH-tól²⁸ elvették 10 tankját, 10 páncélosát és hasonlóan kevés tűzértségét. Ennek birtokában pl. az október 23-i éjjeli ellentámadás biztosan sikeres lett volna.) Teljesen korszerűtlen volt úgy az operatív, mint a karhatalmi szervek híradóállománya, ami a kritikus időben bizonytalanná és lassúvá tette az érintkezést.
- b) 1955 és 1956 folyamán az áv. szerveknek megtiltották, hogy az ellenforradalmat a párton belül előkészítő erők között felderítést folytasson. Így pl. az újságírók, írók, egyetemisták „látszólag” demokratikus szerveiben nem lehetett felderítést folytatni.²⁹ A 800 ezer (!) főnyi MDP tagság ellen is csak előzetes engedéllyel lehetett ügynöki munkát végezni. Az MDP tag ügynökséget és informátor hálózatot ki kellett zárni, stb.
- c) Az áv. szervek legfelső vezetése a döntő időben gyengének bizonyult. Túlságosan a néptől elszakadt, dönteni nem tudó MDP PB hatása alatt állt és nem mert önálló akcióba indulni.
- d) Az áv. szerveket 1953 óta folyamatosan demoralizálták. A külföldi propaganda adóktól a nagyszámú belső reakcióig terjedő többszázézes tömegek gyűléte mellett szemben állt velük az MDP PB és rajtuk keresztül az MDP tagság nagy része is. Az MDP PB ezt úgy érte el, hogy saját bűneit az ÁVH-ra igyekezett terelni, miután az hajtotta végre utasításait. Az áv. szervek e több éves hajsza után annyira gyűlöltté váltak, hogy az MDP PB a legkritikusabb időben maga sem mert rájuk támaszkodni, félve a tömegek ezzel kapcsolatos visszhangjától.
- e) Az áv. állomány (operatív és karhatalmi egységek) mindezek ellenére az utolsó percig harcoltak Budapesten. Legnagyobb részük kivonult a városból, amikor az MDP PB – jóval a feloszlást kimondó rendelet³⁰ után – utasítást adott arra, hogy „mindenki menjen haza”. A szovjet egységek védelme alatt kivonult áv. állomány a harcoló szovjet egységekkel együtt vonult be Budapestre november 4-én. Távollétük alatt felderítő munkát végeztek, részben személyesen, részben ügynökségük útján. Segítséget nyújtottak a bevonuló szovjet erőknek a harcok alatt is. A vidéki áv. állomány legnagyobb része október 30. után széjjel hullott, miután nem képezték olyan erőt, amely önmagát meg tudta volna védeni.

Az MSZMP IB elismeri, hogy az áv. alakulatok voltak azok, akik azonnal felismerték az október 23-i tüntetésben meglévő ellenforradalmi jelleget és mindvégig – súlyos áldozatok árán – harcoltak ellene.

2. A honvédség vonalán

A honvédség néhány egység kivételével az ellenforradalom első óráitól kezdve nem harcolt a felkelők ellen, hanem átadta fegyvereit, sőt egyes egységek maguk is részt vettek a harcban. A magasabb parancsnokságok megszervezték az országban lévő szovjet erők folyamatos felderítését! A honvédség kezében lévő könnyű fegyverzetnek majdnem 90 százaléka a felkelők kezére jutott! E helyzet okai:

- a) A felső vezetés nem volt elég szilárd és erélyes. Ahol erélyes pk.-ok³¹ voltak – pl. Gyurkó vörögy. kecskeméti hdt. pk. – ott az ellenforradalmat meg lehetett állítani.
- b) A tisztikar állománya nem volt elég szilárd. A közelmúlt hónapok belpolitikai eseményeiben elvesztették tájékozódó képességüket s ezen a téren a politikai osztályok jártak elől. Különösen megtévesztő volt részükre, amikor a Nagy Imre féle kormány és párt az ellenforradalmárokat mint hősokeket és forradalmárokat említette.
- c) A tisztikart demoralizálták az utóbbi idők folyamatos leszerelése, mert a leszerelt tiszteket még elhelyezni sem lehetett. Emellett a gyakori átszervezések miatt a tisztek szociális helyzete (lakás, családdal való érintkezés, stb.) bizonytalan volt.
- d) Különösen a fiatal tiszteknek erős kapcsolata volt az egyetemista körökkel (sok tiszt járt egyetemre).
- e) A legénység önmagában általában véve passzív maradt, de egyébként követték tiszteik utasítását és azok parancsára lőttek. Másrészük felhasználta az egységek szétbomlását és hazaszökött. A legénység passzivitásának fő oka az, hogy főleg paraszti származásúak és ez a réteg végig passzív maradt.

3. A rendőrség vonalán

A rendőrség az események során nagyrészt az ellenforradalmárokkal (az általuk szervezett nemzetőrséggel) működött együtt vagy legjobb esetben igyekezett semleges maradni. A rendőrségek voltak az elsők, akik épületeikből kidobták az áv. szervek beosztottait, kiadták őket az ellenforradalmároknak vagy maguk vették őket őrizetbe. A november 4-i visszatérés után Budapesten még néhány hétig nem jelentek meg szolgálatban, mert nem találták elég szilárdnak a helyzetet. Most is igen sokan vannak köztük, akik részt vettek az ellenforradalomban s szemben állnak a politikai nyomozó főosztállyal. Az ellenforradalmárok és sok külföldi diplomata szemében a rendőrség zöme nem megbízható a Forradalmi Munkás Paraszt kormány szempontjából. E helyzet okai:

- a) A BM-en belül a rendőrség másodrangú szervként volt kezelve. Ez elsősorban az igen alacsony fizetésben látszott meg – úgy a tisztikar, mint a legénység vonalán. Emiatt nem voltak érdekelve a proletárdiktatúra megvédésében.
- b) A káderek zöme nem volt politikailag megfelelően nevelve.
- c) A BM-en belül való másodrangú szerepük miatt az áv. és a rendőrség tagjai között ellentét volt. Főleg a rendőrség tagjai álltak szembe[n] az áv. szervek tagjaival. Az áv. szervek viszont nem szívesen dolgoztak a rendőrséggel együtt – részben avantgardizmusból, részben mert azok nem szívesen segítettek a politikai munkában.
- d) A rendőrségre is hatott az ellenséges propaganda minden fajtája.

Az eseményeket még nem lehetett teljesen tisztázni, de lényegileg ezek az okok játszottak szerepet abban, hogy népi demokráciánk a kritikus pillanatokban karhatalom nélkül állt.

[ÁBTL 1.6. Fjz. 100/2. Fejléc és aláírás nélküli másodlat.]

- ¹ Vö. Szokolczai Attila: A fegyveres erőszakszervek restaurálása 1956–1957 fordulóján. In: *Évkönyv VII. 1999.* Szerk. Ständeisky Éva és Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 1999. 18–60.; Baráth Magdolna: A Belügyminisztérium megtisztítása a volt ÁVH-soktól, 1956–1962. Uo. 95–108.; Pintér Tamás: A megszüntetve megőrzött Államvédelmi Hatóság. In: *Államvédelem a Rákosi-korszakban.* Szerk. Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000. 211–237.
- ² A Kádár-kormány programja és felhívása a magyar néphez. In: *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999. II.* Szerk. Romsics Ignác. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 143–145.
- ³ Szokolczai Attila: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc.* Budapest, 1956-os Intézet, 2001. 83–84.
- ⁴ A határozati javaslatot közli: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 11–1957. január 14.* Szerk. Némethné Vágyi Karola és Sipos Levente. Budapest, Intera Rt. 1993. 214–218.
- ⁵ Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. decemberi határozata (1956. december 5.) In: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962.* Második, bővített kiadás. Sajtó alá rendezte: Vass Henrik és Ságvári Ágnes. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1973. 13–23.
- ⁶ Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1956. december 2–3-i ülésének jegyzőkönyve. In: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 11–1957. január 14.* Szerk. Némethné Vágyi Karola és Sipos Levente. Budapest, Intera Rt. 1993. 142.
- ⁷ *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben I.* Budapest, Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, é. n. 3. és köv.
- ⁸ Vö. Baráth: i. m. 100–101.
- ⁹ Pintér Tamás: „Szívvel, lélekkel és ésszel” Volt államvédelmi beosztottak levele Kádár Jánoshoz 1956 decemberében. *ArchivNet* 2. évf. 2. szám. (www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=76)
- ¹⁰ Ripp Zoltán: A pártvezetés végnapjai 1956. október 23–31. In: *Ötvenhat októbere és a hatalom.* Szerk. Horváth Julianna és Ripp Zoltán. Budapest, Napvilág Kiadó, 1997. 169–178.
- ¹¹ Ripp: i. m. 183–186.
- ¹² Krahulcsán Zsolt: A politikai rendőrség pártellenőrzése (1954–1958). *Századok*, 2006. 5. szám. 1137–1144. Lásd még Huszár Tibor: A hatalmi gépezet újjáépítése, a represszió túlsúlya, a kiigazítás esélye: 1956–1960. In: Huszár Tibor – Szabó János: *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956–1962.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 1999. különösen 99–104.
- ¹³ Vö. Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája.* Budapest, Magvető, 1998. 23–25.
- ¹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-142296 és V-142296/1–6 Varjú Imre és társai; ÁBTL 3.1.5. O-9964 „Teológusok”. Vö. Szántó Konrád: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház.* Miskolc, Szent Maximilian Lap- és Könyvkiadó, 1993. 68–70. Vö. *A katolikus egyház 1956-ban.* Szerk. Rosdy Pál. Budapest, Új Ember, 2006. 47., 131–132.
- ¹⁵ államvédelmi
- ¹⁶ A szövegben következetesen katolikusnak írnak katolikus helyett, ezeket meghagytam ebben a formában.
- ¹⁷ Az említett három író az október 31-én újjáalakult párt Irányító Testületének tagja lett, és november 2-án bekerült az Írószövetség kibővített elnökségébe is. Lásd Ständeisky Éva: *Az írók és a hatalom 1956–1963.* Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 75 és 87.
- ¹⁸ Németh László „Pártok és egység” című cikke november 2-án a Petőfi Párt lapjában, az Új Magyarországon jelent meg. *1956 sajtója, október 23.–november 4. Válogatás.* Vál. Szalay Hanna. Budapest, Geopen Kiadó, 2006. 592–594. Vö. Ständeisky: i. m. 88–90. A Kádár-i hatalom 1957 tavaszán Kossuth-díjjal jutalmazta Németh Lászlót.
- ¹⁹ Mindszenty József nevét következetesen Mindszenthként használják, ezeket nem javítottam.
- ²⁰ Mindszenty fogva tartását maga az őrség szüntette meg október 30-án, innen a rétsági páncélos laktanyába, majd október 31-én Budapestre távozott.
- ²¹ Mindszenty november 1-i és november 3-i rádióbeszédét l. *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23.–november 9.* Összáll. Varga László. Századvég Kiadó – Nyilvánosság Klub, 1989. 361. és 461–463. Mindszenty ezekben egyébként nem tért ki a földbirtokreformra.
- ²² Lehetséges, hogy a szöveg szerzői a Katolikus Népszövetségre gondoltak, melynek a megalakulását november 1-én jelentették be a rádióban. Vö. *A forradalom hangja.* 359.
- ²³ római katolikus
- ²⁴ Grósz Józsefet 1955 októberében engedték ki a börtönből, de házi őrizetben tartották 1956 májusáig, amikor kegyelmi úton elengedték a még hátralévő büntetését.
- ²⁵ Itt nyilvánvalóan a november 14-én megalakult Nagy-Budapesti Központi Munkástanácsról van szó, hiszen az Országos Munkástanács megalakulását szovjet harcokcsik tették lehetetlenné november 21-én.
- ²⁶ A Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa 1956. november 21-én alakult meg, Kodály Zoltán elnökletével.
- ²⁷ Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának december 2–3-án és 5-én tartott folytatódó üléséről, és az itt elfogadott határozatról van szó. Vö. *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 11–1957. január 14.* Szerk. Némethné Vágyi Karola és Sipos Levente. Budapest, Intera Rt. 1993. 139–226. és 237–247.
- ²⁸ Belső Karhatalom
- ²⁹ A dokumentum szerzője itt – többek között – feltehetően a belügyminiszter 1956. szeptember 20-án kiadott 85. számú parancsára utalt, amely kimondta: „Fel kell számolni az ideológia, kultúra, sajtó, tudomány területén az elhárító munka olyan jellegét, amely a párton belüli, vagy a párt körül lévő politikai áramlatok ellen, egyes helytelen nézeteket hangoztató személyek ellen irányul.” A parancs szerint ezeken a területeken is csak a ténylegesen ellenséges

tevékenységet folytató (ezzel alaposan gyanúsítható) személyek ellen kell elhárító munkát végezni. ÁBTL 1.5. Az egyesített BM államvédelmi szerveinek iratai. 1956 előtt kiadott volt ÁVH parancsok és utasítások. (A parancsra Baráth Magdolna hívta fel a figyelmet, amit ezúton is szeretnék neki megköszönni.)

³⁰ Minden bizonnyal Nagy Imre október 28-i rádióbeszédéről van szó.

³¹ parancsnokok